

Fekete kabátba burkolózva

Közelítések *Az analóg emberhez*

Fehér Enikő nemrégiben megjelent, debütáló novelláskötetében olyan alakok sorakoznak, élükön a főhőssel, Fekete Izsákkal, akik mind hűen reprezentálják, hogy a címben szereplő talányos jelzővel kit is illethetünk. Mert hát: mitől lesz egy ember „analóg”? Fehér Enikő szövegei szerint nem csak attól, hogy valaki a digitális korszak előtt élte le élete java részét; ugyanakkor megjegyezném, hogy a novellák kronotoposza a nyolcvanas évek Magyarországot idézi fel előttünk, a parkokban idősek gyűlnek össze, fiatal lányok magától értetődő természetességgel apácának állnak, a vidéki lét valódi kiszakadást jelent a városból. Ezen a ponton érkezünk el a második ugyanakkorhoz: a kötet mégsem a nyolcvanas években játszódik, igaz, nem is korunkban – a szövegek térideje valójában független attól a történelmi múlttól, és attól az egykori Magyarországtól, amit mi ismerünk, míg jelenkorunk „beleolvasása” is disszonáns hatást keltene, mert ez egy analóg világ. Analóg, abban az értelemben, hogy közelítőleg ugyanaz, mint amit ismerünk, mint amiben nagyszüleink és szüleink éltek, *lehetne* az a világ, ha a szövegek nem egy olyan különöc alak köré épülnének, mint Fekete Izsák.

Ő ugyanis a saját maga által teremtett valóságban él, a külső események nem alakítják át világát, viszont felforgatják azt, mert minél kevésbé illenek az Izsák képzelete által szabályozott rendszerbe, annál veszélyesebbek arra nézve. Szinte az örületig feszíti őt az a kérdés, hogy az általa csodált apácalány miként lehet prostituált is, és mivel meggyőződése, hogy minden emberből egy létezik a világon, az eszébe sem ötlük, hogy ikertestvérekről lehet szó. Ha analóg eszközökre gondolunk, például egy higanyos hőmérőre, azt tapasztaljuk, hogy a szobában egyre érezhetőbb meleg hatására felfelé, ha hűlni hagyjuk a helyiséget, lefelé mozdul el az anyag szintje: mint jel, akárcsak a jelöltje, folytonosan változik, és a valóság leírását hitelesen végzi el. Az már kérdésesebb, hogy Izsák ebben a jelentésben analóg embernek tekinthető-e, hiszen csak a *saját* valóságát

BARÁTH TIBOR (1996) Kincsesbányán élő irodalomkritikus.

KOZEK BIANKA (1989) a Modern Líraelméleti és Líratörténeti kutatócsoport tagja.

tükrözi híven, a legtöbb szereplő, akivel összeakad, nem érti őt, sőt általában csodabogárnak vagy félbolondnak tartják, és a változó világgal épphogy szembe megy, minden új tapasztalat, élmény, érzelem dacára mindvégig a megszokotthoz ragaszkodik. Két igen jellegzetes dolgot tudunk róla: hogy mindig fekete kabátjába burkolózik, és hogy otthona ablakok nélküli – mintegy metaforikusan is alátámasztva, hogy Izsák önmagába bújva próbálja átvészelnéni az élet kusza, átláthatatlannak tűnő kihívásait. Talán erre is utal a Tar Sándortól kölcsönzött, mottóként használt mondat: „Aztán arra gondolt, hogy tulajdonképpen még előtte az egész élet, és ettől meg kell bolondulni!”

Természetesen *A mi utcánk* előképként is kezelhető. Fehér Enikő, akárcsak Tar, olyan társadalmi rétegeket szerepeltet, amelyek általában kevés figyelmet kapnak, szereplőik a nyilvánosság előtt szinte láthatatlanok – olyan emberekről ír, akiken egyszerűbb átnézni, akiket a mindennapok során kevesen hallanak meg; bár sokszor nehéz is őket szavukon fogni. (Nem feledhető el az, hogy a park gondnoka például bolondnak tartja az öregembereket és főképpen a velük foglalkozó Izsákot.) Az olvasás kockázata abban csúcspontot ér, hogy a kevésbé szerencsés emberek sebezhetősége, az élet kilátástalanabb oldala a szemünk előtt tárul fel, így kiváló terepet szolgáltat az önmagunkkal való megütközésre is, saját magunk „felülvizsgálatára”. Tar elesett és szerényen élő szereplői után Fehér Enikő kötete főként a normalitás–deviancia tengelyén egyensúlyozva próbál valamiféle ítéletet – helyesebben: kritikát – kiváltani olvasójából; csodabogárnak kikiáltani ugyanis egyszerű Izsákot, de azt már nehezebb lenne meghatározni, miért is furcsa, mennyiben különc ő. (Erre a kérdésre később még visszatérünk.) A Tar-kötet pozitív recepcióját részben annak köszönheti, mint Bodor említi, hogy „sokat tudott arról, amit leegyszerűsítve úgy nevezünk: kiszolgáltatottság”.¹ Írásában globális kérdéseket dolgozott fel, mindezt olyan unikális nyelven, ami hű volt a szövegeiben megidézett világ miliójéhez, és mentes volt minden műíségtől (véleményem szerint a *Rozsdatemető* éppén azért marad el *A mi utcánk* mögött, mert Fejes Endre nem jutott a perifériára szorult emberek nyelvéhez elég közel).² Tar kendőzetlenül tárja fel a kitaszítottak és lecsúszottak magányát – azt a magányt, amit Izsák is jól ismer –, ráadásaképp nem egy tabusított témát is feldolgoz. Műfajilag is rokonítható a két kötet, mert mindkettő novellafüzér visszatérő szereplőkkel és az egész szövegtörzset átfogó motívumrendszerrel, a különbség csupán annyi, hogy *A mi utcánkat* a szövegek tere, *Az analóg embert* a főszereplő személye és a világ elé tartott görbe tükör köti össze. És a hagyományra való reflexió: „ne gyere nekem te is ezzel az Esti Kornél-dumával, nem ő az egyetlen figura a novellákban, nem tehetek

1 Bodor Ádám, <https://magveto.hu/konyvek/a-mi-utcank/139459051>, utoljára megtekintve: 2024. 05. 10.

2 Mindemellet szinte hihetetlen, milyen mélyrehatóan ismeri figurái jellemét, és életnehézségeik, sikertelenségük okait; pontosan megírja, hogy a kisember miért és milyen szempontból marad kisember. (B. T. magánvéleménye.)

róla, hogy nem olvas manapság senki, a rohadt életbe, ez a baja a kritikának is, nem a szöveget nézik, hanem hogy tisztára olyan, mint [...]” (116).

Hanem hogy tisztára olyan mint Sárbogárdi Jolán, Esti Kornél, Troppauer Hümér – vagy Patyik Fedon, írhatná az egyszeri kritikus, ám ez a megfogalmazás nem lenne teljes egészében helytálló. A hagyományvonalak mentén visszajutunk ugyanazokhoz az irodalomunkban irányadónak számító művekhez, amelyek a főszereplőt mint egyféle szerzői alteregót kezelik, és ezáltal a fikció-reálitás közötti törést éppen az ő személyükön keresztül bontakoztatják ki, de az is nyilvánvalóvá válik, hogy ez a főszereplőmodell egyéb hatásokkal is rendelkezik. Alkalmas arra például, hogy a novellákat ciklussá, sőt laza szerkezetű regénnyé szervezze, ahogy az Kosztolányinál Esti töredékes életútja által történik, vagy ahogy Fehér Enikőnél Izsák önkeresése révén. Ha önkényesen csak a *Hangpróbában* szereplő novellásköteteket nézzük át ebből a szempontból, kitűnik, hogy Oláh Péter bemutatkozó kötetén kívül mindegyikben kisebb-nagyobb szerephez jutott a novellák egybeszövése – Izer Janka a főszereplő(k) és az elbeszélő személyének kiazmusával, Regős a *Patyik Fedonban* a gyermekkori képzelt barát toposzával, Borcsa Imola a szűkös térben működő pletykákkal érte el, hogy a novellák ne egymást követő, de egymástól független szövegek legyenek, hanem nagyobb egységbe szerveződjenek, és a regény műfaja felé közelítsenek. Valószínűsíthető, hogy az irodalmi pályájuk legelején járó írók még nem álltak készen egy regény megírására, és érezvén ezt, szívesen fordultak olyan írói technikák felé, amelyek támogatják a töredezettséget, a szét-tartást, az epizódszerűséget, egyszersmind gyakorolható rajtuk a gondos szerkesztés, a hálózatos felépítés vagy a metaforikus-metonymikus „szövérend”. Mindazonáltal a novellák regényesítését megcélzó koncepció térnyerése az idősebb generációk és többkötetes szerzők esetében is megfigyelhető (a frissebb példák közül említhető Grecsó *Valami népije* vagy Márton László *Tovább is van* című kötete), ma már egyre kevesebben gondolkodnak *csak* novellákban, sőt némelykor a verseskötetek szerkesztésekor is előtérbe kerül a nagyobb egységbe rendezés kívánalma. Fehér Enikő döntése tehát, miszerint novellái világát regényszerűvé tágítja, bár technikai kivitelezésében magas minőség jellemzi, és valóban többletet jelent az értelmezés során, mégsem válik *Az analóg ember* fő értékadó vonásává – előrelépése és sikere a szövegek egy másik jellegzetességében rejlik.

Mégpedig a szereplőválasztásban: *Az analóg ember* olyan karaktereket sorakoztat fel, akik mind furcsának tűnnek a külső szemnek. Közös bennük, hogy bár különböző módokon – vagy okokból –, de eltérnek mindattól, amit általában normálisnak tekintünk, és a saját gondolataik közé zárva élnek, egy olyan világot tartanak fenn és laknak be képzeletükben, amely összeegyeztethetetlennek tűnik a valósággal. Az általuk igaznak gondolt valóság alapvonásai, normái és elvei nem feleltethetők meg a külvilág kereteivel, így kölcsönös bizalmatlansággal figyel egymást a furcsa (aki a hétköznapiak szemében nem normális) és a normális (aki a furcsák szemében érthetetlenül, esetenként esendően viselkedik).

Különc figurákból mind a világ- mind a magyar irodalom bőséggel válogathat, a Fehér-hősök azonban olyan karakterek, akik képtelenek kilépni saját árnyékaik mögül, és lehetetlennek tűnik, hogy valaha is meglássák azt az igazságot, amit a többség hisz. Ebből az aspektusból az egyik Háy-regény központi karakterével állnak rokonságban, mégpedig *A gyerek* címszereplőjével, akit az apja születésétől fogva különlegesnek lát, ennek megfelelően a szülők a végsőkig kímélik őt, és csak egy dolga van: beteljesíteni diadalmas sorsát, hogy ő kiemelkedik társadalmi rétegeből, falujából, és Valaki lesz: egy tudós. A gyerek saját különlegességéről meggyőződve, a megőrüléséig szajkózza (egyre inkább csak önmagának), hogy méltatlanul hagyták parlagon veszni zsenialitását, hiszen attól még lehetne tudós, hogy nem beszél nyelveket és valójában szűkösek az ismeretei, ahogy attól is, hogy alkoholista, és ahogy attól is, hogy feleséget elhanyagolja és a boros kannák mögött nihilbe sülyed. Érdekes módon a regény többi szereplője annyira hülye, hogy ezt az egyszerű tényt képtelen felfogni.

Fehér Enikő első novelláskötetében nagy figyelmet szentel e hőstípusnak. A saját világukba zárt és abba elvakultan kapaszkodó karakterek széles spektrumát ismerhetjük meg a novellákban, amit felerősít, hogy az elbeszélő gyakran alkalmaz hirtelen váltásokat a hihető, hétköznapi és az abszurd, akár szürrealis cselekményelemek között. *A nyúlshájában* például a levélkézbesítés során találkozik egy síró nővel, aki az eltűnt lányát keresi: Izsák a legnagyobb természetességgel csatlakozik hozzá a szórólapozás alatt: „nem kérdezte Fekete Izsáktól, miért segít, csak beszélt és beszélt, úgy tűnt, soha nem fogy ki a szóból”. Aztán ugyanilyen természetességgel fogadja lakásába lépve, hogy a keresett lányt ott találja: „felkapcsolta a lámpát, ott volt a nyúlshájú lány, mintha mindig ott lett volna, dudorászott és táncolt a hatalmas nappali parkettáján. Mikor abbahagyta, fújtatott kicsit, aztán Fekete Izsák mellé ült a padlóra. Sokára jöttél, mondta”. A talány tetőpontján így fejeződik be a novella, a titok megfejtése az olvasó feladata – feltéve, hogy van titok, hogy van valami, amit meg kell fejteni. A szövegektől nem idegen a realitás háttérbe szorítása, ami akár a cselekmény szintjét is érintheti: magyarázat nélkül marad, Fekete Izsák miért költözhet be egy ismeretlen házba minden bejelentés nélkül (*Fekete Izsák leköltözik vidékre*), miként lehetséges, hogy egy puszta aláírással átveheti valaki helyét a Görögországba tartó turistabuszon (*Legalább tudjuk, merre tartunk*). Annak okán, hogy az elbeszélésekhez jól illeszkedik ez a sajátosság, azt a kérdést, hogy tudatosságról van-e itt szó, vagy a debütáló író még nem rendelkezik olyan technikai gyakorlottsággal, amivel ezeket az anomáliákat jobban kezelhetné, el is engedném. Az abszurditás ugyanis *Az analóg ember* alapja. Kitűnő példa erre a *Néni-tabletta*, a történet, melyben a szakítását kiheverni próbáló nő egy reggelen arra ébred, hogy egy idegen asszony porszívózik a lakásában – és mintha minden természetes lenne, vele reggelizik, a parkba járnak kacsát etetni, olyan a viszonyuk, mintha unokáról és nagymamáról lenne szó. A nő először még próbálja a normalitás felé terelni az eseményeket („vissza kell szaladnom a háziiorvoshoz,

hogy soha többé ne írjon fel nekem hallucinogéneket”), de ellenállása hamar gyengül (a néni kérésére újabb gyógyszeradagot vásárol és fogyaszt el), sőt lát- szólag már szüksége is van erre a kapcsolatra (mikor elfogy a gyógyszer a pa- tikában: „mint aki a saját életéért fut, úgy loholtam a másikba”). A novella főszereplőjét átalakulások sorozata formálja. Egyébként sem tekinthető – a sza- kítása révén – éppen beszámíthatónak, józan gondolkodásúnak, éppen kiesik kicsit identitásából, elveszett és zavarodott, amikor a gyógyszer hatására ez még inkább fokozódik. Hol erős nő, hol egy gyermek vagy éppen kétségbeesett, vagy éppen kibékül önmagával. Abban a pillanatban, hogy már nem önmagát hibáztatja, meg is változik minden: az a belső gondolat, ami azt sugallja, már olyan az állapota, hogy nincs szüksége támaszra, meg is öli Agáta nénit. És ezzel életének abszurditása (hogy hirtelen egy öreg nő bukkan fel az életében és gondoskodik róla, hogy az ajtón dörömbölő barátnő vagy anya hangját figyel- men kívül hagyva tovább sakkoznak, hogy Agáta néni úgy gyengül és erősödik, ahogy a nő kedélyállapota változik stb.) azonnal felszámolódik – legalábbis sejteni lehet, hogy visszatér a normál keretek közé. Hasonlóképpen szélsőséges a *Kasztília hercegnőjében* fő- és címszerephez jutó asszony valóságfogalma, ami nem olyan meglepő, ha azt vesszük alapul, hogy a helyszín egy bolondokháza, és a Julinak nevezett énelbeszélő így kezdi a történetet: „Kasztília hercegnője vagyok, és tizenhárom évesen haltam meg gyermekágyban.” Juli ügyel arra, hogy rangjához méltó módon viselkedjen – „hercegnői hangsúlyozással sutto- gom neki vissza, hogy Kasztília hercegnője vagyok, és ha még egyszer Julinak hív, álmában megöletem, vagy bekenem szarral az ágát” – ami természetes is, hiszen ő valóban egy olyan életet él, egy olyan élet emlékeiben hisz, amik igaz- ozzák különlegességét – de a szerző ügyesen becsempészi a külvilág szempont- jait is, hol egy furcsán görcsös testtartású asztaltársa, hol a címszereplő kény- szeres hajtépése, hol a hozzátartozókhöz intézett tájékoztatás morzsái mesélnek a tényleges valóságról. Juli ugyanis azt nem képes megérteni hol van és miért került oda, lehet puccskíséret a személye ellen, büntetés, amiért nem szült fiút, és lehet maga a Pokol vagy Purgatórium – az tehát egyértelmű, hogy a tér ne- gatív Juli szemében. Talán nem azért, mert a lelke mélyén érzi, hogy szeretett emlékeit és vágyott életét akarják tőle elvenni? Kasztília hercegnőjéből átlagos emberré szeretnék lefokozni? Mert ha így, lehetséges olvasatként az is felvető- dik, hogy képes lenne a valóságban élni, csak abban nem kíván – nem a képze- lete rabja, az illúziókban talál nyugalomra. A hercegnői méltóságát (és az ehhez kapcsolódó hamis valóságképet) Bori nevű szobatársa fenyegeti, akire paranoiá- val elegy bosszúvággal tekint. Mennybe menetelét – emlékezzünk a novella kezdetére: Kasztília hercegnője a cselekmény idején halott – csak ő gátolja, ezért felfogadja az egyik bentlakót, hogy álmában fojtja meg Borit. A reményteli várakozás alatt „gyönyörűen viselkedik” az ápolók szerint, ami nem meglepő, mert Juli érzi: „Hív a Menny.” Ám aki másnak vermet ás... Bolond, aki egy bo- londban bíz, így érezheti Juli utolsó perceiben, amikor arra ébred fel, hogy valaki erősen szorítja a nyakát.

Bár még kereshetnénk példákat a különc alakokra, ideje Fekete Izsákra összpontosítanunk, aki mind a két fent elemzett novellában felsejlik, a kacsát etető mellett elsuhan a parkban, az őrző Juli lefogásában pedig segítséget nyújt a főnővérnek. Izsák nemcsak szemtanú és főszereplő – ő az, akiben a normalitásából kikökönt világ a legteljesebben feltárul. Izsák médium: az ő szemzőgéből minden különc figura valamifajta megértésre számíthat, nem kőbe vésett szabályokat követ, és nem betagozódni próbál (akár önmaga felszámolása árán is) az emberek közé, hanem önmagaként akarja leélni az életét. Azt hogy furcsa figura, tudja és érzi, mint magáról állítja: „de hát ő bolond, vagyis bolondnak hívják általában vagy Fekete Izsáknak, de a név csak arra való, hogy elhitesse az emberrel, hogy létezik”. Könnyedén felismerhető, mégis rejtélyes alak, aki mindig fekete kabátjába burkolózva jár-ke, dolgozik, nyaral, aki ablaktalan lakásban él (pedig mennyire vágyik a kilátásra), akit összenyom a város („fővárosi szobája zsugorodni kezdett”, „Párizs összenyomta”), aki csendes és visszahúzó, aki beleszeret egy apácába, aki csalódik az örömlányként tevékenykedő apácában, akit nem érdekelnek a nevek, akinek emlékei alig, álmai egyáltalán nincsenek. Az *Emlékfényképész* egyértelművé teszi, hogy Izsák is a saját valóságához ragaszkodik (hosszabb tárgyalást érdemelne, mit is értünk ezen, ha álmok és emlékek nélküli személyként definiáljuk), hiszen a fényképész átnyújtja neki a pillanatot, „amikor anyja és az apja úgy nézett egymásra, hogy abban a tekintetben benne volt ő”, amit a novella világán belül *valósnak* kell kezelnünk (amit megerősít Izsák ájulása és hisztérikus reakciója is). Ő azonban elcseréli ezt a képet – amin sosem látott apja van, és anyja, akit bár nagyon hiányol, arcát mégsem tudja felidézni – néhány olcsó képeslapra, amin giccsesen *idilli* párizsi képek láthatók. A *semmi felfalja az álmokat* című novellában Izsák álmatlansága véget érni látszik, gyógytabletták hatására nemcsak álmodni képes, hanem uralhatja is azokat – e ponton merül fel a kérdés, hogy az uralható álmovilág nem önellentmondásos-e, nem számolódna-e fel azon nyomban az álmok, nem szűnnek-e meg végérvényesen, amint az álmodó uralja azokat? Valóban nem természetes így, az irányítás olykor ki is csúszik Izsák kezéből, néha elsötétül a kép, azaz „nem is sötétség ez, hanem a semmi”, a színes álmok szabadságérzetét mindig veszélyezteti a nemlétezés nyomasztó érzése, ami Izsák egyik legfélelmetesebb démonja. Mindenesetre személyisége pozitívan változik, a csendes Izsák újabban sokat fecseg, és mindenkit az álmaival traktál, bár ez nem sokáig tart, többnyire ő az, aki könnyíti az emberek lelkén, aki felszabadítja őket, aki leveszi a vállukról a terhet. Mint *A cukrászkisasszonyban*, ahol nemcsak a parkban üldögélő öregeket segíti, „Izsák elé fáradnak, leülnek mellé a padra, és mint a gyóntatóatyjuknak, megvallanak mindent [...] tény, hogy ezután mindegyikük elfelhőzött arca kisimul, és majdhogynem dalolva mennek haza”, hanem magát a gondnokot is, aki furcsállva tekint erre a jelenetsorra, mint az a fenti monológjából is kitűnhetett. Mert a gondnoknak van egy hatalmas, hosszú ideje rejtegetett titka, amit maga sem ért, miért, Izsák előtt felfed – és többé már nem tud magában tartani, „megáradt bennem a szó”, mint vallja,

és küzd a kereszt cipelésével napról napra. Fekete Izsák, akit krisztusi alakként is olvashatnánk, újra eltűnik a parkból.

Fekete Izsák Jézust nem a küllemében idézi fel, küldetése sincs. Valóban több krisztusi vonással rendelkezik, mint például a tisztaság szeretete, az emberek terelgetése a jó felé, a puritán értékek tisztelete, a másokon való segítség, és maga a szerző is használ olyan fordulatokat, amelyek az evangéliumi történetre utalnak, ilyen a *Krisztus, virágunk* kezdetű katolikus ének feldolgozása, a feszület megjelenése, a harmadik eljövétel szófordulata és ilyenek a templom megtisztítását felidéző szöveghelyek. A *Legalább tudjuk, merre tartunk* című novellában például úgy tekint a természet egyszerű, mindennapi csodáira, amilyen tisztelettel Jézus atyja házára, a műmosolyok, turistáknak árult kacatok, a valószínű dolgok eltékozlása miatt hatalmas indulattal támad(na) a tömege: „mint Jézus a templomban [...] üvöltetni akart, a tengert nézzétek, a tengert és az eget! Nincs szükségetek még egy fröccsöntött hűtőmágnésre, az eget nézzétek, az eget és a tengert, ami sosem lesz már ugyanolyan.”

Fehér Enikő kötete, bár erről kevés szó esett bemutatásunk eddigi részében, kritikusan szemléli jelenkori társadalmunkat, a világ felszínes apróságait és azt, ha valaki önmaga vállalása helyett az arctalanságot választja – a szöveg ezen pillanatában pedig jogosan gondolkodhatunk azon el, hogy a nem normálisnak bélyegzett Izsák vagy a tömegemberek élnek-e autentikusabb létet. Az, hogy Izsák nem tud (vagy nem kíván) a társadalomba nivellálódni, kiszakítja őt abból a monoton cselekménysorból, amit a modern arctalan emberek ismételnének újra és újra. Ki mit visz haza – a telefonnal készített, később nézetlenül kitörölt képeket vagy az emléket arról, milyen volt a tengert, az Akropoliszt vagy a vadnyulak kergetőzését látni.

Ezt a zárlatot könnyű lenne elrontani azzal, ha hozzátennék még egy rövid bekezdést például azzal, ha a kötetet záró, Izsák szerelmi rejtélyét feloldó novelláról (*Apácapletyka*) szólva megjegyezném, hogy ismét egy nem beszámítható, és saját fejébe zárt szereplő adna kulcsot Izsák értelmezéséhez, vagy rátérnék arra, hogy a korábban váltakozó E/1-es és E/3-as narratívák helyébe az énelbeszélés lép, ami ráadásul kevésbé szól Izsákról, inkább egy autofikciós háttérrel bővíti a kötetet, amiben az ironikus távolságtartás lesz az egyik fő alkotóelem – de ezt csak akkor említeném, ha Izsák engem is fecsegővé tett volna, mert ezek feldolgozása már az olvasók feladata.